

اوضاع اقتصادی همدان دوره رضاشاه، بر پایه اعلان‌های روزنامه گلگون

یزدان فرخی*

رضا کرمی**

چکیده

روزنامه‌های محلی از اسناد ارزشمند تاریخ محلی به شمار می‌روند. این دسته از اسناد از جهت درج «آگهی» و «اعلان»، با صنعت و جامعه پیوند استواری برقرار کرده و از جهت تاریخ اقتصادی و اجتماعی اهمیت بسیار زیادی دارند. از این جهت در تاریخ معاصر همدان، در سال‌های نخستین پهلوی اول، انتشار روزنامه «گلگون» زمینه پر اهمیتی برای پژوهش محسوب می‌شود. محتوای اعلان‌ها از یک سو، تأثیر و نفوذ ابزار تجدد بر اقتصاد محلی همدان را نشان داده و از سوی دیگر کیفیت روزنامه‌نگاری از جهت درج اعلان در همدان این روزگار را بازتاب می‌دهد.

اما پرسش اصلی این مقاله آن است که مضمون اعلان‌های روزنامه گلگون، چه آگاهی‌هایی از وضعیت جامعه و اقتصاد همدان آن روزگار به دست می‌دهد؟ چنین می‌نماید که اعلان روزنامه مزبور به عنوان ابزار نوینی از مظاهر تجدد، در خدمت تکاپوهای اجتماعی و اقتصادی جامعه درآمده و از این رو محتوا و مضمون آن به پیوند آن با بدنه جامعه، بازتابی از وضعیت اجتماعی و اقتصادی و از جمله رونق کسب و کارهای معرفی و تبلیغ شده است.

* دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه پیام نور، قم، ایران (نویسنده مسئول)، yazdanfarrokhi@gmail.com

** کارشناس ارشد تاریخ، دانشگاه پیام نور، همدان، ایران، r.karami6969@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۲۰

یافته‌های این پژوهش بر پایه دسته‌بندی و آمار توصیفی داده‌های مندرج در اعلان‌های روزنامه گلگون، گزارشی از صنایع، خدمات، کسب و کارهای پر رونق به دست داده و آن‌ها را از جهت ماهیت اقتصادی ارزیابی می‌کند. همچنین میزان نفوذ مظاهر تولیدات فرنگی در جامعه همدان و رقابت آن با کالای ایرانی بازگو کرده و سرانجام شیوه و مهارت تبلیغ کالا در روزنامه یاد شده ارزیابی می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: روزنامه، گلگون، همدان، اعلان، وضعیت اقتصادی

۱. مقدمه

روزنامه‌نگاری از مظاهر ورود تجدد در جامعه ایران به شمار می‌رود و سرمشق آغازین آن در دوره قاجاریه از جهان غرب گرفته شد؛ چنانکه نام «کاغذ اخبار» نخستین روزنامه در ایران در روزگار ناصرالدین شاه^۱، برگرفته از واژه انگلیسی «نیوز پیپر» news paper است. از همان آغاز رواج روزنامه در روزگار ناصرالدین شاه قاجار، این ابزار افزون بر آگاهی‌رسانی همگانی، به عنوان ابزاری شناخته شد که به وسیله آن بازرگانان و کاربدستان حوزه‌های گوناگون شغلی هم امکانی برای عرضه کالاها و خدمات خود به متقاضیان داشته باشند. بدین ترتیب «اعلان»^۲ در روزنامه‌ها به عنوان بخشی ثابت در روزنامه‌ها درآمد. بنابراین پیشینه کاربرد اعلان در روزنامه‌های فارسی در ایران به همان دوره ناصرالدین شاه باز می‌گردد.^۳ از سوی دیگر با گسترش روزنامه‌نگاری در بسیاری از شهرهای ایران، همدان نیز از جمله شهرهایی بود که برای انتشار روزنامه محلی اقدام موثری نمود. در سال ۱۳۲۴ق/۱۹۰۶ که سال پیروزی انقلاب مشروطه در ایران بود، در این شهر روزنامه «عدل مظفر» فرصت انتشار یافت.^۴

در سال‌های پس از آن فریدالدوله همدانی از چهره‌های برجسته جریان روزنامه‌نگاری محلی در همدان، با انتشار روزنامه «گلگون»، توانست در ۵۴ شماره در بازه زمانی ۱۶ فروردین تا ۲۵ دی ۱۳۰۷ش/۱۹۲۸، توجه خوانندگان زیادی را به خود جلب نماید و از این رو موفق به کسب جایگاه مهم و اثر گذاری در همدان شود. این روزنامه همچنین بخش ثابت و ویژه‌ای را به «اعلان» و آگهی‌های تجاری و غیر تجاری اختصاص داده بود و بدین ترتیب هم تجربه‌ای از به کارگیری ابزار تبلیغ در سطح روزنامه را برجای گذاشت و هم گزارشی از اوضاع اقتصادی، اجتماعی آن روزگار برای پژوهشگران تاریخ اجتماعی و اقتصادی فراهم نمود.

بنابراین بررسی محتوا و مضمون اعلان‌های این روزنامه این امکان را فراهم می‌کند تا از هر دو منظر مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد و از این رو این مقاله در تلاش برای پاسخ به این پرسش است که محتوا و مضمون اعلان‌های روزنامه گلگون، از نگاه تاریخی چه آگاهی‌هایی از اوضاع و احوال اجتماعی و اقتصادی همدان در روزگار انتشار آن در دسترس قرار می‌دهد؟ در پاسخ به این پرسش باید گفت اعلان از ابزارهای نوین تجدد در روزنامه گلگون بستری برای رونق بخشیدن به کسب و کار و توسعه اقتصادی فعالیت‌های تولیدی، خدمات و مانند آن شده است و در آن مقطع تاریخی محتوای این اعلان‌ها نشان دهنده نوعی تکاپوی اجتماعی و اقتصادی جامعه به شمار می‌رود و از این رو با این فرضیه به شناسایی، دسته‌بندی و مقایسه مضمون داده‌ها در عرصه‌های گوناگون اقتصادی و اجتماعی پرداخته خواهد شد تا بدین وسیله زمینه برای بیان وضعیت اقتصادی بر اساس همین اعلان‌ها فراهم گردد. از آن جایی که روزنامه در ایران با پشتیبانی حکومت دایر شدند، اعلان‌ها از نظر دولتی و غیر دولتی و از آنجایی که اقتصاد عرصه تولید و خدمات و رقابت کالاهای داخلی و خارجی است، محتوای اعلان‌ها از این نظر و برخی دیدگاه‌های دیگر نیز مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱.۱ پیشینه تحقیق

گذشته از مهدی به‌خیال که به انتشار روزنامه گلگون اهتمام نموده و زمینه انجام پژوهش کنونی را هموار نموده است، درباره پیشینه این تحقیق از جهت پرداختن به فریدالدوله همدانی، زندگی و فعالیت‌های او، می‌توان به پژوهش‌های پرویز اذکائی اشاره نمود (اذکائی، ۱۳۷۱؛ اذکائی Adkai، ۲۰۰۱). وی نخستین آگاهی‌ها درباره گلگون و صاحب امتیاز آن به دست می‌دهد. همچنین ابوالفتح مؤمن نیز در مقاله‌ای با نام «مشروطه کوچک همدان» (۱۳۸۳) در بخشی از مقاله خود ضمن معرفی روزنامه‌های منتشر شده در همدان به روزنامه گلگون هم اشاره‌ای اجمالی دارد. افزون بر این مجید فروتن در کتابی با نام «راهنما و اسناد مطبوعات استان همدان» نیز پژوهش ارزنده‌ای برای شناسایی مقدماتی روزنامه گلگون فراهم آورده است (فروتن: ۱۳۸۴).^۵

با این همه در هیچ یک از پژوهش‌های یاد شده، درباره اعلان‌ها در مطبوعات همدان و از جمله روزنامه گلگون مطلبی درج نشده است. پژوهش‌هایی هم که درباره زمینه تاریخی درج آگهی و کاربرد آن به عنوان یک ابزار مدرن در زمینه اطلاع رسانی و یا تبلیغ تجاری

منتشر شده نیز اگر چه در محدوده کار خود حائز اهمیت و قابل توجه است اما درباره روزنامه گلگون اطلاعاتی به دست نمی‌دهند.

از جمله آن‌ها کتاب «۲۳۰ سال تبلیغات بازرگانی در مطبوعات فارسی زبان» نوشته محسن میرزایی (۱۳۹۲) است که نویسنده آن زمین ناهمواری را برای تحقیقات بیشتر، درباره بررسی آگهی تجاری در مطبوعات فارسی همواره نموده است اما همچنان که از عنوان آن نیز استنباط می‌شود، دیدگاه‌های کلی و اجمالی در این زمینه به دست می‌دهد. همچنین سید فرید قاسمی به عنوان یکی از پژوهشگران پیشرو، در زمینه روزنامه‌نگاری در تاریخ ایران آگاهی‌هایی در دسترس پژوهشگران این حوزه قرار می‌دهد که دارای اهمیت زیادی است (قاسمی، ۱۳۷۷) و برای پژوهشگران این حوزه راه‌گشا خواهد بود و از نظر موضوع این تحقیق نیز برخی اطلاعات اجمالی و کلی درباره تعاریف و شناسایی کلی درباره ماهیت آگهی و اعلان، به دست می‌دهد.

افزون بر آنچه درباره روزنامه دولتی «عدل مظفر» در همدان اشاره شد، باید به روزنامه «ألفت» در این شهر نیز اشاره کرد. برپایی این روزنامه در سال ۱۳۲۵ ق/۱۹۰۷ به دست سید محمد یوسف زاده (غمام همدانی) انجام گرفت. روزنامه ألفت به باور پژوهشگران از جهت محتوا و شیوه انتشار با روزنامه‌های منتشر شده در تهران برابری می‌کرد و از جهت سیاسی نیز در زمره مشروطه خواهان به شمار می‌رفت (طباطبایی، ۱۳۷۵: ۱۷۹).^۱ همین دیدگاه هم درباره روزنامه «سعادت» در همدان روایت شده است. ألفت به صورت هفتگی چاپ می‌شد و در هر گیرنده چهار صفحه بود (مؤمن، ۱۳۸۳: ۵۳).

در حدود سال ۱۳۳۹ ق/۱۹۲۱ در همدان روزنامه دیگری به نام «اکباتان» منتشر می‌شد. این روزنامه را شخصی به نام «ناظم الشریعه» چاپ می‌کرد و گویا نشر اعلان‌های عمومی و خصوصی را در برنامه کاری خود داشت و در شماره‌ای به نرخ و هزینه چاپ آن اشاره داشته است (قاسمی، ۱۳۸۹: ۲۵۰ - ۲۶۰). می‌شود گفت تجربه انتشار این روزنامه‌ها زمینه‌ای برای توسعه فرهنگ انتشار و استفاده از ابزار مطبوعات در عرصه اجتماعی و اقتصادی را فراهم کرد. بدین ترتیب روزنامه گلگون از پشتوانه تاریخی پربراری برخوردار بوده است.

۲. پیشینه درج اعلان در مطبوعات همدان

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، نخستین روزنامه‌ای که در همدان انتشار یافت روزنامه عدل مظفر بود که سپس به اکباتان تغییر نام یافت، اما از آنجایی که نسخه‌ای از آن در دست

نیست، نمی‌توان به درستی درباره اعلان‌های آن سخن گفت. از این رو بر پایه آنچه در دسترس است قدیمی‌ترین اعلان مندرج در روزنامه‌های همدان در روزنامه «الفت» سال ۱۳۲۵ق/۱۹۰۷ منتشر شده که نخستین اعلان آن روزنامه از سوی ظهیرالدوله حاکم همدان بوده و دیگری، اعلان فروش خانه یکی از اهالی همدان است (الفت، س ۱، ش ۱: ۴).^۷ بنابراین روزنامه الفت از پیشگامان این زمینه اقتصادی و ارتباطی به شمار می‌رود. همچنین باید از روزنامه «جمالیه» سخن گفت که در سال ۱۳۲۸ق/۱۹۱۰ حاجی محمد حسن اصفهانی آن را بر پا ساخت. از بررسی محتوای این روزنامه میزان هزینه درج آگهی و موارد مشمول تخفیف را به دست می‌آید (جمالیه، س ۱، ش ۱: ۱). پژوهش‌های اخیر نیز درباره روزنامه کمیاب «اکباتان» همدان نیز از درج اعلان و نرخ آنها اطلاعاتی مختصر و در عین حال ارزشمندی در دسترس قرار داده است.^۸

روی هم رفته، در آغاز گسترش درج آگهی و اعلان در روزنامه‌ها در همدان به ویژه از مشروطه تا جنگ جهانی اول بیشتر اعلان‌ها از سوی اداره‌های دولتی بود و جنبه تبلیغ بازرگانی و تجاری و غیر آن محدود بود.^۹ اما پس از آن و به ویژه در دوره رضاشاه، از اعلان به عنوان تبلیغ کسب و کار بهره‌جویی شد و بدین وسیله پیوندی میان روزنامه‌ها و عامه شهروندان اعم از فروشندگان کالاهای تولیدی و خدمات ایجاد گردید. در این فضای ایجاد شده در همدان روزنامه گلگون از سوی فریدالدوله همدانی پایه گذاری گردید.

۱.۲ فریدالدوله همدانی

محمد حسن خان کبابیانی معروف به فریدالدوله همدانی مشهور به گلگون (به دلیل انتشار روزنامه‌ای به همین نام) در سال ۱۲۹۵ق/۱۸۷۸ در همدان به دنیا آمد. پدرش «اسماعیل مستشار» بود و عموی او حاجی سید اسحاق مجتهد معروف آن روزگار و به دشمنی با جماعت شیخیان معروف بود. او در جریان «شیخی کشی» سال ۱۳۱۵ق/۱۸۹۷، برای کشتن شماری از شیخیان همدان فتوا صادر کرده بود (اذکائی، ۱۳۷۱: ۷۳). از آن چه گلگون در روزنامه خویش برجای نهاده، می‌توان این‌گونه استنباط نمود که پدرش باور دیگری داشته و با فتوای حاجی سید اسحاق موافقت و همراهی نداشته است؛ حتی به گونه‌ای مخالفت خود را در قالب تمایل به عناصر و مظاهر تجدد نشان می‌داد که نمونه‌ای از آن توصیه به پسرش برای استفاده از کلاه به جای عمامه بود (گلگون، س ۱، ش ۳۶: ۲).

اهتمام و تلاش‌های فریدالدوله در راه مشروطه و آزادی خواهی بسیار چشمگیر بوده است. در زمان استبداد محمدعلی شاهی یعنی دوره استبداد صغیر به حمایت از مشروطه خواهان پرداخت و از اعضای فعال حزب اجتماعیون عامیون در همدان به شمار می‌رفت (اذکائی، ۲۰۰۱: ۹۲). خانه او پیوسته «محل اجتماع آزادی خواهان» و مشروطه‌خواهان بود و گویا رهبری گروهی را بر عهده داشت که به فعالیت‌های نظامی علیه مستبدین می‌پرداختند به هر روی در جریان دوره بازگشت محمد علی شاه در سال ۱۳۲۹ق/۱۹۱۱ با پشتیبانی روس‌ها به ایران، فریدالدوله از مبارزان پر آوازه در همدان بود (اذکائی، ۱۳۷۱: ۷۴). وی در سال‌های پس از آن رویداد، در روزنامه گلگون درباره فعالیت‌ها و دیدگاه‌های خود می‌نویسد:

در مدت ۲۲ سال که از عمر مشروطیت ایران گذشته، برای رسیدن به آمال خود و دیدن روزگار خوش که در خیال می‌گذرانیدیم، به قدر سهم اگر تقسیم می‌کردند بیشتر نسبت به جامعه و وظیفه نوعی فداکاری کرده‌ایم. ما برای محو بنیان استبداد مسلح شده در میادین جنگ به استقبال گلوله‌های سپاه مستبدین می‌شناختیم و چون نیت پاک و بی‌آلایش بود فاتح آمدیم (گلگون س ۱ ش ۱ ص ۱)

به نوشته همو در سال ۱۳۳۱ق/۱۹۱۳ برای برپایی مدرسه «نصرت»^{۱۰} فعالیت می‌کرد و برای ساخت آن از مردم اعانه گردآوری می‌نمود (گلگون، س ۱، ش ۳۸: ۱). فریدالدوله پس از پیروزی مشروطه‌خواهان در همدان مناصب گوناگونی را بر عهده گرفت که از جمله آن‌ها «ریاست شعبه نواقلی (عوارض) بلدیه همدان» در سال ۱۲۹۹ش/۱۹۲۰ بود. وی تا سال ۱۳۰۱ش/۱۹۲۲ این جایگاه را بر عهده داشت. سپس در مرداد ۱۳۰۲ش/۱۹۲۳ رئیس بلدیه (شهردار) همدان گردید و تا سال ۱۳۰۴ش/۱۹۲۵ این جایگاه داشت تا اینکه در آن سال از مقام خود استعفا نمود (اذکائی، ۱۳۷۱: ۷۷).

۲.۲ برپایی روزنامه گلگون

فعالیت مطبوعاتی فریدالدوله از سال ۱۳۰۷ش/۱۹۲۸ آغاز گردید که مجوز انتشار روزنامه‌ای به نام «گلگون» را به دست آورده و در شانزده فرودین همان سال این روزنامه را منتشر نمود. درباره شمارگان این روزنامه و بازه زمانی انتشار آن یافته قطعی به دست نیامده اما دست کم پنجاه و چهار شماره از آن در دست است که از شانزده فرودین تا بیست و پنج

دی ۱۳۰۷ش/۱۹۲۸ را شامل می‌شود که پس از انتشار شماره واپسین بر اثر حواشی که به آن پرداخته خواهد شد از چاپ آن «جلوگیری» گردید (به خیال، ۱۳۹۳: ۹).

به هر روی گلگون همه روزه منتشر نمی‌شد بلکه چاپ آن دو شماره در روزهای مشخصی از هفته بود. از بررسی شماره‌های در دسترس می‌توان گفت از شماره اول تا شماره ۲۴ روزنامه یکشنبه و پنجشنبه، از شماره ۲۵ تا ۳۷ در روزهای دوشنبه و پنجشنبه و از شماره ۳۸ تا آخرین شماره یعنی ۵۴ شماره فقط در روزهای سه شنبه چاپ می‌گردید. اداره روزنامه در جایی به نام «کوی کبابیان» همدان بود. شماره‌های این روزنامه در «مطبعه همدان» چاپ می‌شد. فریدالدوله یک چاپخانه هم به اسم «گلگون» در محله «کولانج» همدان برپا کرد^{۱۱} (اذکائی، ۱۳۷۱: ۷۸).

این روزنامه از پشتیبانی چهره پرآوازه ادب و سیاست ایران دوره مشروطه عارف قزوینی برخوردار بوده است (اذکائی، ۲۰۰۱: ۹۲). حضور او از این روزنامه را از شعری که درباره انتشار آن سروده می‌توان ملاحظه نمود: «رسید پیک و به کف نامه، «نامه گلگون» است/ نخوانده دانم طرز نگارشش چون است»^{۱۲} (روزنامه گلگون، س ۱، ش ۱: ۴). می‌توان گفت پیوند او با این روزنامه، بر ارزش و غنای مطالب روزنامه، سوگیری و محتوای روزنامه اثر گذار بوده و شاید بتوان این گمان را پیش کشید که همو در برگزیدن نام این روزنامه تأثیر داشته است. عارف در یکی از شماره‌های نخست روزنامه، مقاله‌ای مفصل (با توجه به محدودیت صفحه‌های روزنامه و در برگرنده بیش از سه صفحه) و با رویکردی انتقادی درباره وضعیت و شیوه نگهداری از مقبره استر و مردخای در همدان نوشت و افزون بر این یادداشت روزنامه، بر آن مطلب هم نشان می‌دهد که عارف جایگاه بسیار پر اهمیتی برای فریدالدوله داشته است (گلگون، س ۱، ش ۳: ۱-۴).

اما گذشته از عارف، نویسندگان و اهل قلم پر آوازه‌ای دیگری از آن روزگار، در روزنامه گلگون مطالبی نوشته‌اند. از این بزرگان می‌توان از علی اصغیر شمیم یاد کرد^{۱۳} که در چند شماره گلگون مقاله‌هایی درباره پیشرفت و ترقی ایران با نام «اهمیت اقتصادیات» (گلگون، س ۱، ش ۴: ۳-۲) و «اصول اقتصادیات» (گلگون، س ۱، ش ۵: ۳-۲) نوشته است. پیوند نزدیک او با گلگون از محتوای یکی از اعلان‌های سفارش داده شده او مشخص می‌شود. بر پایه آن وی به طور منظم روزهای دوشنبه و پنج شنبه پیش از ظهر در دفتر گلگون حضور داشته است (گلگون، س ۱، ش ۳۱: ۴).

همچنین باید به اسدالله کیوان^{۱۴} اشاره کرد که او هم در زمینه‌ای مشابه^{۱۵} با نام «اقتصادیات» و «قیام صنعتی» درباره پیشرفت اقتصادی، عدم وابستگی به بیگانگان و برشمردن موانع داخلی عقب ماندگی اقتصادی سخن به میان آورده است (گلگون، س ۱، ش ۱۰: ۳-۴).

رحیم نامور نیز از سرشناسان همدان و نویسنده پر کار روزنامه گلگون است که مقاله-های فراوانی از او در این روزنامه درج شده است که از میان آن‌ها «انتخاب وکلای مجلس» (گلگون، س ۱، ش ۵: ۱-۲)^{۱۶}، «آفات زندگی: جهل و فقر» (گلگون، س ۱، ش ۱۴: ۱-۲) سزاوار توجه است. بن مایه مقاله‌های یاد شده، از دغدغه‌های نویسنده و البته فریدالدوله همدانی نیز حکایت دارد^{۱۷}. سرانجام عنایت الله شکیباپور مترجم و نویسنده برجسته^{۱۸} معاصر و از اهالی همدان در این روزنامه چندین مقاله با مضمون «اجتماعیات» نوشته است (گلگون، س ۱، ش ۳۱: ۳؛ ش ۳۷: ۳؛ ش ۴۳: ۱).

۳.۲ سرانجام کار روزنامه و فریدالدوله

گزارش‌های به دست آمده نشان می‌دهد که محتوای منتشر شده در یکی از شماره‌های گلگون حاشیه‌ای برای این روزنامه ایجاد و این حاشیه سرانجام به آن جا رسید که دستگاه قضایی از انتشار آن جلوگیری کرد (فروتن، ۱۳۸۴: ۱۰۹-۱۱۰). آن مطلبی که این حاشیه را به وجود آورد، «کلاه پهلوی و لباس کوتاه» در شماره ۳۶ روزنامه گلگون به تاریخ ۱۵ شهریور ۱۳۰۷ ش/۱۹۲۸ درج شده است. در این مقاله بیشتر نوشته مربوط به طرز پوشش به ویژه پوشش مردان سخن به میان آمده و به صورت مستقیم و ضمنی از «تعمیم عمامه» و «خسارت و ضرر» آن سخن به میان می‌آورد و تلاش می‌کند تا از سیاست یکسانی پوشاک که در دستور کار حکومت رضاشاه قرار گرفته بود، پشتیبانی کند. گذشته از اینکه محتوای این مقاله رویکرد انتقادی تندی در برابر شماری از سنت‌ها و رویه‌ها دارد، مطلبی دارد، نوشته‌ای توهین‌آمیز به روحانیت به شمار می‌رود یا دست کم در آن روزگار چنین برداشتی از آن شده است. گلگون چنین نوشته که «خدا را شکر گذار گردیدم که عمامه سرم نرفت و الا الحال می‌بایست پیشه مُکبری داشته یا اینکه مثل آقازاده‌شان یا سایر آقازاده‌گان بیکاره و بار دوش جامعه باشم» (گلگون، س ۱، ش ۳۶: ۲). روشن است که این نوشته تا چه اندازه جنجال آفرین بوده است.

در پایان مقاله هم اشاره‌ای به «قاضی همدان» شده است و بدون آنکه نام او آورده شود و به کنایه از وی می‌خواهد در صورت رضایت به نوشتن چنین مطالبی، در شماره‌های بعدی ادامه دهد. با توجه به محتوای آن در تاریخ ۱۸ شهریور همان سال، شکایتی از سوی قاضی همدان بر ضد آن تنظیم شد و این سرآغاز به توقف انتشار آن منجر گردید (فروتن، ۱۳۸۴: ۱۰۹-۱۱۰) به گونه‌ای که روزنامه گلگون پس از این شکایت و فشارهای وارده، از انتشار هفته‌ای دوبار، به یک بار در هفته کاهش یافت و سرانجام در اول مهرماه ۱۳۰۷ش/۱۹۲۸ شکایتی دیگر پیش کشیده شد؛ مبنی بر اینکه فریدالدوله در روزنامه خود مطالب خلاف موازین دین و مذهب را چاپ کرده و بدین وسیله خواستار توقیف آن شده بودند (فروتن، ۱۳۸۴: ۱۰۹). انتشار گلگون با تمام فشارها سرانجام تا ۵۴ شماره (۲۵ دی ماه) ادامه پیدا می‌کند و پس از آن برای همیشه توقیف می‌گردد. فریدالدوله نه سال پس از توقیف این روزنامه در سال ۱۳۱۶ش/۱۹۳۷ در سن ۶۰ سالگی چشم از جهان فرو بست.

۴.۲ مشخصه‌های گلگون

گفته می‌شود که روزنامه گلگون از نظر ظاهری، به شکل «مطلوبی» منتشر می‌شده است (اذکائی، ۱۳۷۱: ۷۸). این گفته با توجه به امکانات و پیشرفت‌های فنی در حرفه روزنامه‌نگاری آن روزگار در همدان پذیرفتنی می‌نماید. گلگون در چهار صفحه به صورت دو ستون در هر صفحه منتشر می‌شد. در صفحه نخست، سه ردیف قرار داده بودند. در نوار باریک بالای صفحه شماره و تاریخ انتشار به خورشیدی، قمری و میلادی^{۱۹} و در کنار آن شماره صفحه ذکر شده بود. در ردیف دوم مشخصه‌های مجله و لوگوی آن قرار داشت و به سه بخش تقسیم شده بود. در سمت راست نام صاحب امتیاز و مدیر مسئول و نشانی تلگرافی آمده بود. در سوی چپ آن نرخ فروش یا «ارزش‌نامه» روزنامه در همدان، شهرهای دیگر با عنوان «داخله» و کشورهای دیگر با عنوان «خارج» سالانه و شش ماهه و نرخ تک شماره درج شده است.

در میانه این دو، نام روزنامه و «لوگو» آن درج شده که به صورت فارسی با خط نستعلیق و انگلیسی با حروف درشت GOLGOUN بدون هیچ گونه آرایشی و صورت به ساده است. سرشناسه مطالب با همان حروف متن اما با اندازه درشت‌تر چاپ شده است. اما افزون بر عنوان روزنامه چنانکه پس از این هم اشاره خواهد شد، اعلان کالاهای غربی و غیر ایرانی به صورت انگلیسی و نوشتار لاتین درج شده است. افزون بر این در روزنامه

گلگون تلاش شده تا برای اعلان‌ها شماره یا کدی صادر و در آخرین سطر هر اعلان درج گردد. به این ترتیب پیشینه هر اعلان در روزنامه با تکرار آن مشخص می‌گردد. از کاستی‌هایی که به جهت ظاهری در این روزنامه دیده می‌شود (که البته با توجه به امکانات و وضعیت نشریات در آن روزگار کاستی بزرگی به شمار نمی‌رود)، بهره‌گیری نکردن از تصویرسازی و کشش‌های بصری و دیداری برای خوانندگان است. از موارد اندکی که می‌توان گفت روزنامه از تصویر بهره برده، درج نشان «شیر و خورشید» در بالای اعلان‌های حکومتی و اداره‌های دولتی است^{۲۰}؛ امکانی که برای وجه تمایز یا تقویت ویژگی دیداری اعلان‌های دیگر فراهم نیامده است.

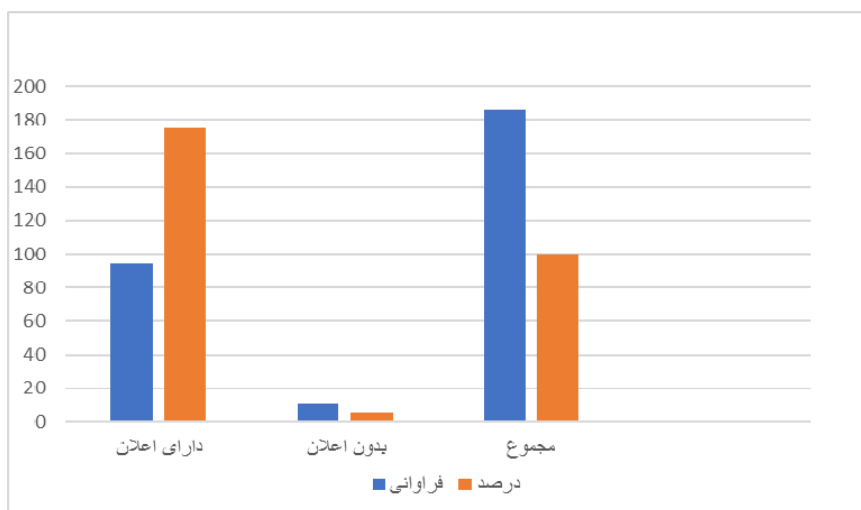
این روزنامه از آغاز انتشار یا هنگام توقیف و بسته شدن آن، با نرخ و قیمت یکسان و ثابتی به فروش رفته است. قیمت تک شماره آن «پنج شاهی» بود و اشتراک بلند مدت آن سالیانه و شش ماهه و برای مشترکان همدانی، مشترکان داخل و خارج کشور با نرخ متفاوتی قیمت گذاری شده بود.

۵.۲ بررسی فراوانی و محتوای اعلان‌ها

بررسی آماری اعلان‌های به کار رفته در روزنامه گلگون نشان می‌دهد که از آغاز این روزنامه تا هنگام توقیف آن، روی هم رفته ۱۸۶ اعلان در آن درج شده است. هر چند در برخی شماره‌های این روزنامه نیز هیچ اعلانی درج نشده است که فراوانی آن‌ها به ۱۱ شماره و نزدیک به ۶ درصد می‌رسد. تلاش برای روشن ساختن دلایل عدم درج اعلان در این شماره‌ها به دستاورد مشخصی منجر نمی‌شود. اما می‌شود گفت که گویا در برخی شماره‌ها درج مطالب مفصل درباره موضوع‌های سیاسی، اجتماعی و علمی مجالی برای اعلان گذاشته است. برای نمونه در شماره ۱۲ درج مطالب درباره انتخابات، نطق رئیس الوزرا و رئیس مجلس و سرانجام مطالبی درباره روان‌شناسی و تربیت با عنوان «پنج دستور زندگی کامل»^{۲۱} بیشتر حجم مطالب را به خود اختصاص داده و مجالی برای اعلان نمانده است. هر چند درباره این دلایل به گونه‌ای قطعی امکان اظهار نظر نیست؛ چرا که امکان نبود سفارش اعلان نیز همواره مطرح است. به هر روی روزنامه گلگون در دوره انتشار خود، در بیشتر شماره‌ها آگهی درج کرده است.

جدول (۱) فراوانی و درصد شماره های دارای اعلان و بدون اعلان

وجود اعلان	فراوانی شماره	درصد
دارای اعلان	۱۷۵	۹۴/۰۸
بدون اعلان	۱۱	۵/۹۱
مجموع	۱۸۶	۱۰۰

نمودار شماره ۱ شماره های دارای اعلان

به هر روی اعلان‌های این روزنامه از دیدگاه‌های گوناگونی قابل دسته‌بندی است: اعلان‌های دولتی و غیردولتی، اعلان‌های تجاری و غیر تجاری، اعلان کالاهای تولیدی و خدماتی و مانند آن.

اما اعلان‌های دولتی، یعنی اعلان‌هایی که به سفارش اداره‌ها و نهادهای حکومتی فعال در همدان (مانند اداره بلدیة، اداره مالیه، معارف و اوقاف و اداره استیناف و محکمه عالی، وزارت داخله و سازمان وظیفه عمومی) در روزنامه گلگون از نظر شکل و محتوا به شیوه‌ای ویژه منتشر می‌شد. همان گونه که پیش‌تر اشاره شده در تمامی موارد در آغاز اعلان نشان شیر و خورشید قرار داده شده بود و با توجه به اینکه تنها نشانه تصویری در اعلان روزنامه گلگون است، از دیگر اعلان‌ها متمایز می‌شود. دیگر اینکه متن این اعلان‌ها عموماً با محتوایی آمرانه و دستوری و در برخی موارد هشدار دهنده با سیاق ادبیات حاکمیتی آن روزگار انتظار نوشته شده است.

از نظر آماری نیز حجم اعلان‌های دولتی در مقایسه با دیگر اعلان‌ها بسیار کمتر است و بر پایه این پژوهش ۳۲ اعلان و اندکی بیش از ۱۸ درصد را در بر می‌گیرد (نک: جدول شماره ۱). همچنین اگر چه فراوانی اعلان‌های دولتی بسیار کمتر است اما درج پیوسته و منظم اعلان از سوی نهادها و اداره‌های حکومتی در این روزنامه اعتماد آن‌ها به این روزنامه و اعتبار گلگون را بازگو می‌کند. به سخن دیگر گلگون توانسته نظر حکومت را نیز به خود جلب نماید. در میان اعلان‌های حکومتی، اداره بلدیة همدان با فراوانی ۱۷ اعلان و بیش از ۵۰ درصد از مجموع اعلان‌ها، بیشترین سفارش اعلان و درج مطالب خطاب به شهروندان همدانی را داشته و پس از آن اداره معارف و اوقاف همدان با فراوانی ۷ اعلان و نزدیک به ۲۲ درصد قرار دارد (نک جدول شماره ۲).

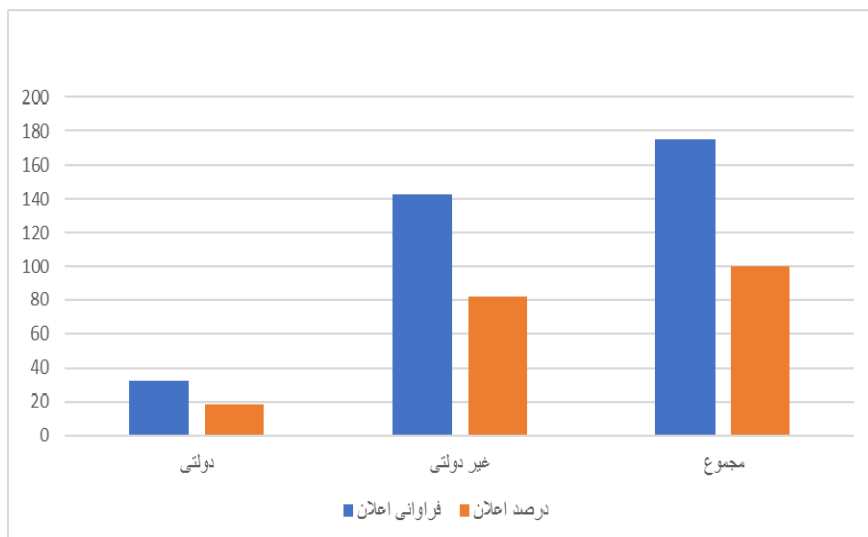
جدول (۲) فراوانی و درصد اعلان‌های دولتی و غیر دولتی

ماهیت اعلان	فراوانی اعلان	درصد
دولتی	۳۲	۱۸/۲۸
غیر دولتی	۱۴۳	۸۱/۷۱
مجموع	۱۷۵	۱۰۰

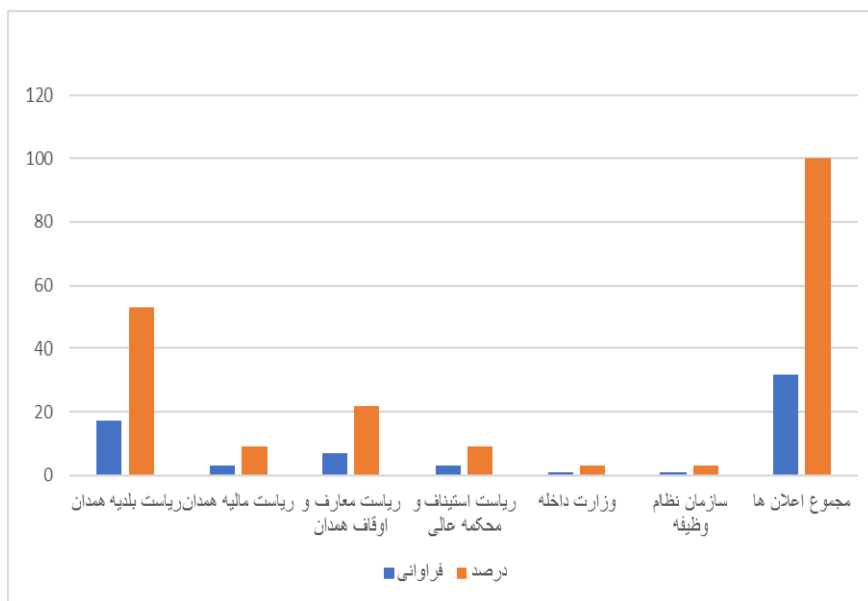
جدول (۳) فراوانی و درصد مرجع سفارش اعلان‌های دولتی

سفارش دهنده اعلان	فراوانی اعلان	درصد
ریاست بلدیة همدان	۱۷	۵۳/۱۲
ریاست مالیه همدان	۳	۹/۳۷
ریاست معارف و اوقاف همدان	۷	۲۱/۸۷
ریاست استیناف و محکمه عالی جنایی عمومی غرب	۳	۹/۳۷
وزارت داخله	۱	۳/۱۲
سازمان وظیفه عمومی	۱	۳/۱۲
مجموع اعلان‌ها	۳۲	۱۰۰

اوضاع اقتصادی همدان دوره رضاشاه، بر پایه اعلان‌های ... ۱۷۷

نمودار شماره ۲ اعلان‌های دولتی و غیردولتی

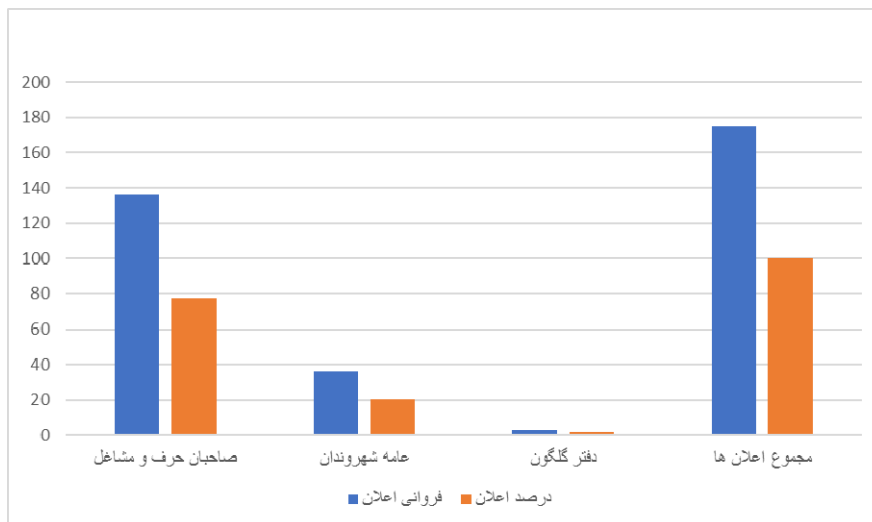
نمودار شماره ۳ اعلان‌های دولتی

به هر روی سفارش دهنده اعلان در روزنامه گلگون بیشتر از میان مجموعه‌ها و اشخاص غیردولتی است. این اعلان‌ها با هدف و انگیزه‌های گوناگون سفارش داده می-

شد؛^{۲۲} اما بیشترین میزان اعلان‌ها را صاحبان مشاغل و حرف و با اهداف بازرگانی و توسعه کسب و کار به خود اختصاص داده بودند که از میان مجموع ۱۴۳ اعلان در بخش غیر دولتی ۱۳۶ اعلان و در حدود ۷۸ درصد از سوی صاحبان مشاغل و حرف سفارش داده شده بود. دیگر اعلان‌های غیر دولتی از سوی شهروندان با هدف و انگیزه‌های عموماً غیر بازرگانی نیز سفارش داده می‌شد. در این روزنامه تعداد ۳۶ اعلان و بیش از ۲۰ درصد اعلان‌ها این بخش را در بر می‌گیرد. از میان آن‌ها باید به «تغییر نام خانوادگی»، «اعلام مفقودی» و گم شدن اسباب و لوازم شخصی و چیزهایی مانند پرندگان، دعا نوشته و نیز اعلان «مجلس ترحیم»، اعلان «یافتن» و پیدا کردن اسباب و لوازم و مانند آن اشاره کرد. اما بخش مهمی از اعلان‌های غیر دولتی به اعلان‌های بازرگانی اختصاص یافته و به خواستاری صاحبان مشاغل و حرف درج شده است. این میزان در مقایسه با همه اعلان‌های روزنامه از نظر فراوانی و درصد، نسبت زیادی را در بر می‌گیرد و به حدود بیش از ۶۵ درصد می‌رسد. چنین می‌نماید که این دسته از اعلان‌ها برای درآمد و تامین هزینه‌های روزنامه نقش مهمی داشته و درج آن‌ها برای ادامه کار روزنامه ضروری به نظر می‌رسیده است؛ با این همه تاکنون جزئیاتی درباره میزان هزینه درج آگهی و بستگی میزان آن به حجم و محتوای آن اعلان، در دست نیست و این خود نیازمند تحقیق و پژوهش دیگری خواهد بود.

جدول (۴) فراوانی و اعلان‌های غیر دولتی

درصد	فراوانی اعلان	سفارش دهنده اعلان
۷۷/۷۱	۱۳۶	صاحبان حرف و مشاغل
۲۰/۵۷	۳۶	عامه شهروندان
۱/۷۱	۳	دفتر گلگون
۱۰۰	۱۷۵	مجموع اعلان‌ها

نمودار شماره ۴ اعلان‌های غیردولتی

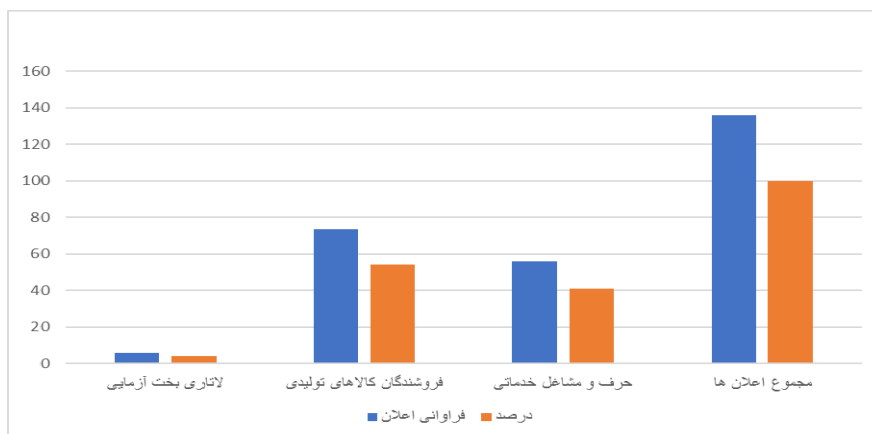
از آنجایی که این دسته از اعلان‌ها بر وضعیت اقتصادی شهر همدان در این روزگار پرتو می‌افکند، بررسی محتوای آن‌ها از این جهت دارای اهمیت است. به سخنی دیگر محتوای اعلان‌های درج شده در روزنامه‌های محلی بازتاب دهنده عناصر تأثیرگذار بر اقتصاد محلی در آن بازه زمانی بوده است. درباره گلگون نیز درج اعلان کالا یا خدمات یا نشان دهنده رغبت اهالی به آن و یا دست کم اعلان به عنوان عنصری تأثیرگذار در سلیقه و خواسته‌های آن‌ها به شمار می‌آید. در این روزنامه، بیشتر اعلان‌ها از سوی فروشندگان کالاهای تولیدی سفارش داده شده است. این میزان به عدد ۷۴ اعلان و درصدی بیش از ۵۴ درصد از اعلان‌های صاحبان حرف و مشاغل و به بیش از ۳۱ درصد از کل اعلان‌های روزنامه می‌رسد. همچنین حرف و مشاغل خدماتی نیز بخش ۵۶ اعلان و بیش از ۴۱ درصد این بخش را به خود اختصاص می‌دهد. این دسته از اعلان در برگیرنده آگهی خدماتی چون کلاس موسیقی، دارالوکاله، قهوه‌خانه، آرایشگری، دارالتجزیه (آزمایشگاه)، خدمات پزشکی، حمام و مانند آن می‌شود.

آگهی فروش بلیط بخت آزمایی یا لاتاری نیز ظاهراً باید در این بخش قرار بگیرد اما به دلیل ماهیت و سرشت ویژه آن و تفاوتی که با موارد دیگر دارد، از نظر آماری جدای از اعلان‌های خدماتی محاسبه گردید. در این دسته ۵ اعلان درج شده و کمی بیش از ۴ درصد کل اعلان‌های صاحبان حرف و مشاغل را در بر می‌گیرد.

دسته‌ای از اعلان‌ها نیز همانگونه که اشاره شد اعلان کالاهای تولیدی از مهمترین محتوای اعلان‌ها در این روزنامه به شمار می‌رود. این کالاها از نظر سرچشمه تولید کننده آن به دو دسته مشخص تقسیم می‌شود. دسته نخست کالاهای تولیدی ساخته شده در همدان و دیگر شهرهای ایران است و دسته دوم کالاهای تولید شده در خارج ایران و به تعبیری کالاهای وارداتی است. اعلان کالاهای وارداتی تأثیر اقتصاد جهانی آن روزگار را در این منطقه از ایران بازتاب می‌دهد و از سوی دیگر اعلان کالاهای تولید شده در ایران و همدان از سوی دیگر اهمیت کالاهای ایرانی و تلاش صاحبان حرف و مشاغل تولید کننده کالاهای ایرانی، برای پیشرفت کسب کار از طریق اعلان در روزنامه پیش چشم می‌گذارد.

جدول (۵) فراوانی و درصد اعلان صاحبان حرف و مشاغل

درصد	فراوانی اعلان	سفارش دهنده اعلان
۴/۴۱	۶	لاتاری بخت آزمایی
۵۴/۴۱	۷۴	فروشنندگان کالاهای تولیدی
۴۱/۱۷	۵۶	حرف و مشاغل خدماتی
۱۰۰	۱۳۶	مجموع اعلان‌ها

نمودار شماره ۵ اعلان صاحبان حرف و مشاغل

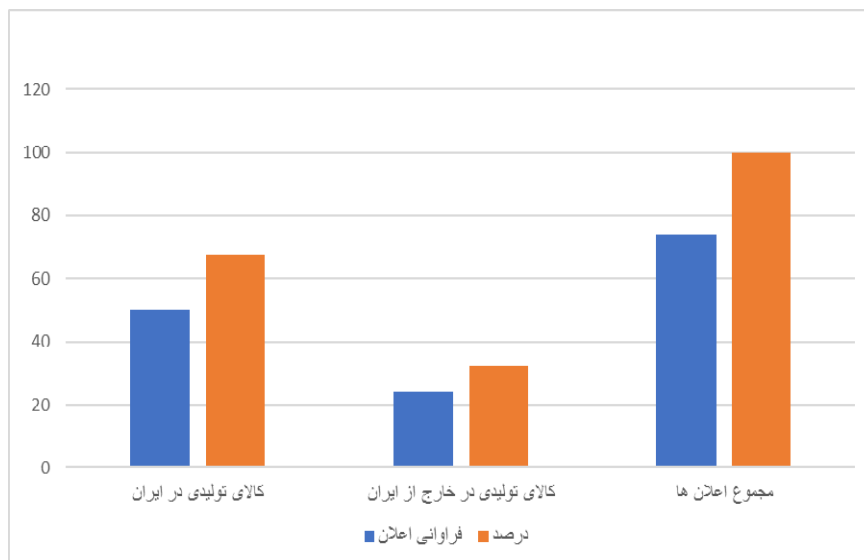
در این میان، کالاهای تولید شده در ایران، حجم بیشتری از فراوانی اعلان‌های این دسته را به خود اختصاص داده است. میزان ۵۰ اعلان و بیش از ۶۷ درصد از آن‌ها به اعلان کالاهای ساخته شده در ایران را تشکیل می‌دهد. کالاهایی چون کارت پستال، کبریت،

گلاب، لیموناد، آجیل و خشکبار، پارچه، کلاه، کفش، درب و پنجره‌های چوبی از جمله این کالاهای تولیدی است. اعلان کبریت به ویژه از سوی کارخانه کبریت سازی همدان بوده که توسط حاج حسن خرازی اداره می شده است.^{۳۳} شمار قابل توجهی از فراوانی اعلان‌ها یعنی ۱۴ اعلان و بیش از ۲۴ درصد از کل کالاهای تولیدی مربوط به تکرار اعلان این صنعت در همدان با هدف رونق کسب و کار آن بوده است. همچنین اعلان «لیموناد» مربوط به شرکتی به نام «لیموناد سازی همدان» بوده است. درج آگهی اعلان شرکت اخیر نشان می‌دهد که نشان و کالای آن‌ها جعل و از آن سوء استفاده شده است که شاید بتوان بر پایه آن از رونق و فروش این کالا در همدان سخن به میان آورد.

همچنین در میان اعلان‌ها کارخانه پارچه‌بافی اعلان‌هایی در روزنامه گلگون داشته است. این کارخانه توسط شخصی به نام «مسیو براسور» M. Brasseur اداره می‌شد. گویا وی فرانسوی و در آن روزگار در اصفهان مقیم شده و از بنیان‌گذاران توسعه صنعت ریسندگی در ایران و اصفهان به شمار می‌رود. درج اعلان این کارخانه در شماره نخست روزنامه گلگون چاپ شده و تنها یک بار در شماره دوم تکرار شده است.

جدول (۶) فراوانی و درصد اعلان فروشندگان کالاهای تولیدی

ماهیت کالا	فراوانی اعلان	درصد
کالای تولیدی در ایران	۵۰	۶۷/۵۶
کالای تولیدی در خارج از ایران	۲۴	۳۲/۴۳
مجموع اعلان‌ها	۷۴	۱۰۰

نمودار شماره ۶ اعلان فروشندگان کالاها تولیدی داخلی و خارجی

گلگون یا به پیشنهاد سفارش دهندگان اعلان و یا به سبک و مهارت خویش تلاش کرده تا در مورد این دسته از کالاها تولید شده از فنون و تکنیک‌های ترغیب کننده مشتری بهره برد. برای نمونه برانگیختن حس وطن‌دوستی و پیشرفت ایران، حس ترحم مهم‌ترین مواردی است که در این میان به چشم می‌خورد. برای نمونه در اعلان کارخانه کبریت سازی همدان افزون بر اشاره به «رفع نواقص» پیشین این کالا، از خوانندگان و مشتریان می‌خواهد که «این یک شاهی را فقط به کبریت همدان» بدهند تا صاحب کارخانه بتواند «اجرت اطفالی که در کارخانه کار می‌کنند» پرداخت کند. گذشته از اینکه این محتوا نشان دهنده وضعیت کودکان کار همدان در این روزگار است، نشان می‌دهد که شیوه و مهارت درج اعلان از چنین حس عمومی نسبت به کودکان کم سن و سال بهره‌گیری کرده است؛ روشی که فقط در آن روزگار در همدان و البته شهرهای دیگر قابل فهم است و در روزگار اخیر در ایران چنین محتوایی حتی ضد ارزش و برخلاف اصول درج اعلان بازرگانی و تجاری هم در نظر گرفته می‌شود.

همچنین در این روزنامه حس عمومی در زمینه توسعه صنعت ایرانی در محتوای اعلان‌ها نیز دیده می‌شود. در اعلان کارخانه مسیو براسور عبارت «خدمت به نوع و وطن وظیفه هر کس است» بسیار پر معنی است. همچنین اعلان در راستای این آمده که «مدت زمانی

است که صنایع ایران رو به ترقی می‌رود و جلب توجهات اهالی اروپا و آمریکا را می‌نماید. گذشته از تلاش ایرانیان در زمینه تولید و صنعت در آن روزگار بسیار پر ارج است اما ناگفته پیداست که در محتوای این اعلان فن جلب مشتری لحاظ شده و تلاش گردیده تا مخاطب و مشتری به ارزش کالای تولید شده کارخانه پی ببرد. در بخش پایانی اعلان به واژه «هموطنان» نیز اشاره شده که همین مفهوم را تداعی می‌نماید.

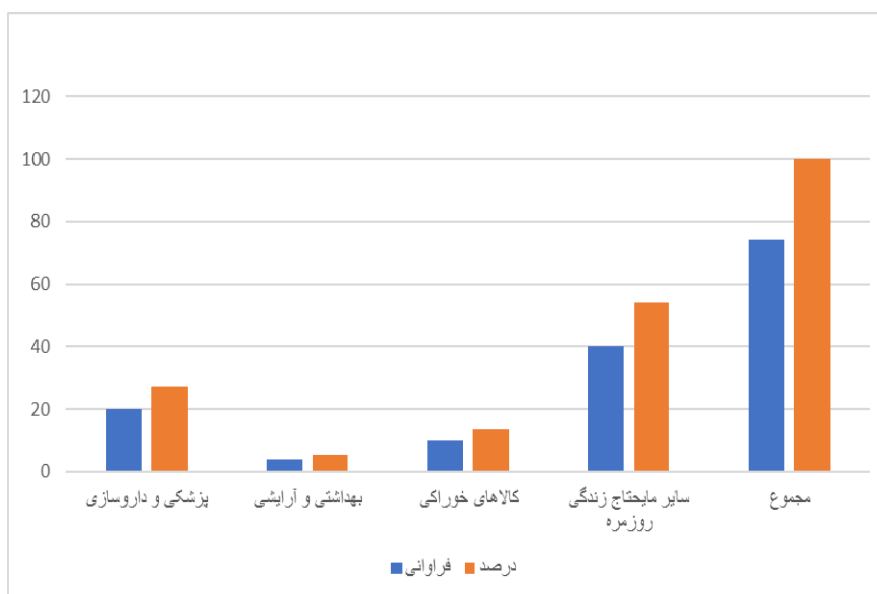
از این گذشته اعلان مربوط به تولید کفش که از سوی محمد حسین گل پیرانی، با نام «کفشی اخوت» سفارش داده شده و گویا از تولیدکنندگان کفش چرم در همدان بوده است، ضمن ترغیب اهالی همدان به «صنایع وطنی»، از «هموطنان» می‌خواهد که به جای «کفش‌های فرنگی» از آن‌ها خرید کنند (نک: گلگون، س ۱، ش ۷ ص ۴).

اعلان‌های مربوط به کالاهای تولید شده در خارج ایران، در مقایسه با کالاهای به اصطلاح ایرانی کمتر تبلیغ شده و فراوانی آن‌ها ۲۴ اعلان و حدود بیش از ۳۲ درصد است. در این دسته بیش از همه تبلیغ کالاهای ساخت فرانسه در اعلان‌ها به چشم می‌خورد. برای نمونه خمیر دندان فرانسوی «گلیکودون» (Glycodont)، اجناس فروشگاه یا «گالاری لافایت» (Aux Galeries Lafayette) از جمله این موارد است. در اعلان اخیر ضمن ترغیب خواننده به خرید این کالاها با این سخن که «از حیث خوبی و ارزانی قابل توجه عموم است»، تلاش شده تا تسهیلات فراهم شده برای سفارش «مستقیماً به پاریس از روی کاتالوگ» هم اشاره شود. از همه مهمتر اینکه در متن اعلان با نوشته انگلیسی به نقش واسطه مسیو براسور به عنوان کارگزاری کل این شرکت فرانسوی هم اشاره شده است. لذا مسیو براسور هم در حوزه کالاهای تولیدی در داخل کشور قرار می‌گیرد و هم به عنوان واسطه اصلی فروش کالاهای وارداتی از فرانسه فعالیت می‌کند. «مغازه ضیاءالدین» از دیگر اعلان‌هایی است که فروش اجناس خارجی به ویژه «روسی و سوئسی» می‌پردازد و از این رو به سفارش اعلان کالاهایی مانند پارچه، زیورآلات و خوراکی جات روسی، تفنگ شکاری، ساعت ژرینال ساخت سوئیس و نوعی خمیر دندان به نام «دراماد» (Daramad) در روزنامه گلگون اهتمام نموده است. گلگون همچنین اعلانی را درباره نوعی کفش به نام «آراکس» (Arax) درج کرده است و هر چند صرفاً یک بار این اعلان در روزنامه درج شده، اما در این اعلان به «دوام»، «راحت» بودن کفش‌های این شرکت و اینکه «امتحان خود را داده‌اند» اشاره می‌کند و در پایان از مخاطب می‌خواهد تا «اگر کفش‌های راحت به فرم جدید یا چرم‌های فرنگی» خواسته باشد، به آن شرکت مراجعه کند. بیش از همه روزنامه

گلگون درباره داروهای وارداتی شرکتی به نام «دکتر رُس» اعلان درج کرده است. اعلان‌ها با عنوان «حب حیات دکتر رس» Dr Ross ۱۴ بار در شماره‌های گوناگون درج شده است. به طور کلی در میان کالاهای تولیدی اعلان کالاهای پزشکی و داروسازی بیشترین فراوانی و درصد اعلان را به خود اختصاص داده است (نک جدول ۷).

جدول (۷) فراوانی و درصد اعلان ماهیت کالاهای تولیدی

درصد	فراوانی اعلان	ماهیت کالا
۲۷/۰۲	۲۰	پزشکی و داروسازی
۵/۴۰	۴	بهداشتی و آرایشی
۱۳/۵۱	۱۰	کالاهای خوراکی
۵۴/۰۵	۴۰	سایر نیازمندی‌های زندگی روزمره
۱۰۰	۷۴	مجموع

نمودار شماره ۶ ماهیت کالاهای تولیدی

۳. نتیجه‌گیری

بررسی ۱۸۶ اعلان درج شده در دوره انتشار روزنامه گلگون نشان می‌دهد که بیشتر اعلان‌ها یعنی بیش از ۸۱ درصد از سوی بخش غیر دولتی در این روزنامه سفارش داده شده است. به سخنی دیگر اعلان‌ها در این روزنامه بازتاب دهنده فعالیت و تکاپوی غیر دولتی‌ها و گرایش به عرصه خصوصی بوده است. از میان اعلان‌های بخش خصوصی بیش از همه صاحبان مشاغل و حرف، به درج اعلان اهتمام نموده و از این رو نزدیک به ۷۸ درصد این اعلان‌ها با هدف توسعه کار و پیشه بوده است. گذشته از ارزش اعلان‌های دیگر از نگاه تاریخ اجتماعی همدان، بخش اعلان صاحبان مشاغل به ویژه از دید اوضاع اقتصادی همدان در این روزگار اهمیت زیادی دارد.

بررسی کمی این پژوهش نشان می‌دهد که از میان صاحبان مشاغل گوناگون، بیش از همه، صاحبان کالاهای تولیدی در مقایسه با مشاغل خدماتی و لاتاری، به سفارش اعلان پرداخته بودند که نزدیک به ۵۵ درصد آمار کل را در بر می‌گیرد. مشاغل خدماتی در برگیرنده تبلیغ آموزش موسیقی، دارالوکاله، قهوه‌خانه، آرایشگری، دارالتجزیه (آزمایشگاه)، خدمات پزشکی، حمام و مانند آن است که هم در اینجا مشاغل سنتی و جدید را هر دو به توسعه کسب و کار پرداخته بودند.

اما مشاغل تولیدی از جهت رقابتی که میان کالای اقتصادی ایران و غیر ایرانی ایجاد کرده هم دارای اهمیت است. در این میان تولیدکنندگان کالاهای ایرانی بیش از نمونه کالاهای تبلیغ شده، به تکاپو پرداخته بودند. این آمار نزدیک به ۶۸ درصد می‌رسد و چنین برداشت می‌شود که تولید کنندگان داخلی بیشتر از گروه رقیب به توسعه کسب و کار خود از طریق اعلان در روزنامه پرداخته بودند. اعلان‌های کالاهای تولیدی داخلی از جهت سرزندگی آن صنایع در همدان دارای اهمیت است و دربرگیرنده صنایعی چون کبریت-ساز، لیموناد، پارچه‌بافی، کلاه دوزی، تولید کفش، درب و پنجره‌های چوبی، آجیل و خشکبار، گلاب و کارت پستال بود.

به هر روی چنانکه ملاحظه می‌شود همدان در روزگار انتشار گلگون در آستانه گسترش مصرف کالاهای غربی و غیر ایرانی قرار گرفته و کشاکش میان وابستگی اقتصادی به کالای غیر ایرانی و توسعه کالای وطنی را از سر می‌گذراند. بخشی از محتوای اعلان‌های گلگون بازتاب دهنده این کشاکش است به ویژه در اعلان‌هایی که به مقایسه کالاهای ایرانی با نمونه فرنگی می‌پردازد؛ چنانکه در اعلان کفاشی اخوت به روشنی آن را بیان کرده و یا

هنگامی که از واژه «هم‌وطن» برای معرفی کالاهای ایرانی بهره می‌گیرد. به هر روی این روزنامه نشان می‌دهد که کالاهای غربی از طریق واسطه‌های فروش محلی خود بسیار حرفه‌ای و پرجاذبه عمل می‌کردند تا جایی که از اعلان آنها بر می‌آید، برای مشتری این امکان فراهم شده بود تا از روی کاتالوگ، به طور مستقیم برای یک کالا از کشور اروپایی سفارش تولید دهد.

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره این روزنامه و دشواری‌های صاحب آن میرزا صالح شیرازی، پژوهش‌های فراوانی در دست است (نمونه: کریمیان، ۱۳۷۷: ۵-۸).
۲. در این مقاله، واژه «اعلان» مترادف با «آگهی» و «پیام» و نیز به معنای نوشته، تصویر و هر گونه طرح و شکلی به کار گرفته شده که در روزنامه‌ها، با هدف اطلاع‌رسانی همگانی در حوزه‌های مختلف عمومی، تجارت و مانند آن درج می‌شود.
۳. در این زمینه بنگرید به پژوهشی که قاسمی صورت داده است (قاسمی، ۱۳۸۰: ۱/۳۵۲).
۴. این روزنامه به دست ظهیرالدوله حاکم وقت همدان منتشر می‌شد. عدل مظفر وابسته به «انجمن ولایتی و مجلس فواید عامه همدان» بود و سرآغازی برای چاپ و نشر مطبوعات در همدان گردید (مومن، ۱۳۸۳: ص ۵۳).
۵. این کتاب به ویژه از جهت رویکرد و روش آماری درباره سال انتشار نشریات، تعداد صفحات، نام صاحبان نشریات، نوع و روش آن‌ها دارای اهمیت است.
۶. گفته می‌شود که ظهیرالدوله حاکم همدان در رواج و توسعه این روزنامه تأثیر به سزایی داشت. غمام همدانی همچنین در این فضای مناسب، روزنامه‌ای دیگر با نام «اتحاد» برپا کرد که اداره آن را موسی نثری نویسنده رمان تاریخی «عشق و سلطنت» در دست داشت (طباطبایی، ۱۳۷۵: ۱۷۹؛ نیز نک: مومن، ۱۳۸۳: ۵۳).
۷. در ذیل واژه «اعلان» چنین آمده است:

... چون در سوابق ایام... از طرف امنای دولت به حکام با احتشام همدان غدغن شده بود که برای تنزل نرخ و ازدیاد روغن... تجار حمل روغن به خارجه ننمایند. کارکنان حکومت هم اول وهله جلوگیری... می‌نمودند، ناچار تجار... رشوت می‌دادند و محرمانه حمل روغن به خارجه می‌کردند تا اینکه... عمل حکومتی شده... به سالی هزار چهارصد تومان رسید از آنجائیکه این کار بدعتی ناهنجار... بود... این فقیر... این بدعت... را برداشته... امید است که حکام آینده هم... از این عمل صرف نظر نمایند...

۸. برای نمونه گفته شده در شماره دوم آن در تاریخ دوشنبه ۲۸ جمادی الاول ۱۳۳۹ ق/۱۹۲۱، این روزنامه «لوايح و مكاتيب خصوصي» را به عنوان «اعلان» در نظر گرفته است. در این روزنامه «قيمت اعلانات صفحه اول سطرى ۳ قران ، صفحه ۲، دو قران، صفحه ۳، سه شاهی، صفحه ۴، يك قران» بوده است (قاسمی، ۱۳۸۹: ۲۵۰-۲۶۰).

۹. از این موارد محدود می‌توان اعلان‌هایی مانند تدریس دروس غربی در مدارس (اتحاد، س ۱ ص ۳) و یا افتتاح مطب اطباء (عصر انقلاب س ۱، ش ۱: ۴)، فروش منزل (الفت، س ۱، ش ۱: ۴)، نشانی و محل فروش جریده (اثر انقلاب س ۱، ش ۵: ۸) را نام برد.

۱۰. این مدرسه واقع در خیابان میرزاده عشقی از مدرسه های قدیمی همدان و آثار تاریخی دارای ثبت ملی به شمار می‌رود. گفته می‌شود در همان روزگار پهلوی به «دبیرستان پهلوی» تغییر نام داد و پس از انقلاب اسلامی هم، دبیرستان امام (ره) نامیده شده است. گفته می‌شود معمار این اثر نیکلای مارکف روس بوده است.

۱۱. این اقدام نشان از توسعه کار وی در چاپ و نشر دارد. گویا بعدها سید علی کمالی مدیر روزنامه «کمالی» آن را خریده و به نام «کمال» تغییر داد (اذکایی، ۱۳۷۱: ۷۸).

۱۲. عارف شعر دیگری هم برای این روزنامه سروده که در ابتدای مطالب شماره سوم روزنامه و پیش از درج مقاله هم آمده است (گلگون، س ۱، ش ۳: ۱). در این شعر هم در مصرع نخست «گلگون» اشاره روشنی به روزنامه تازه تأسیس دارد.

۱۳. علی اصغر شمیم (۱۲۸۳ تا ۱۳۴۵ ش/۱۹۰۴ تا ۱۹۶۶) نویسنده، مترجم و فرهنگ‌نویس سرشناس همدان است. وی در زمینه‌های تاریخ ایران معاصر و تاریخ کردستان کتاب‌هایی منتشر کرده و به ترجمه متن‌های تاریخی از زبان فرانسوی نیز اهتمام داشته است. از جمله آن‌ها «جنگ‌های صلیبی» از رنه گروسه، «تاریخ اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی» نوشته بروهات است.

۱۴. وی اهل همدان و از رجال برجسته و سرشناس این شهر بود و در سال ۱۳۱۸ ش/۱۹۳۹ به عنوان نماینده مردم همدان در مجلس شورای ملی برگزیده شده بود (مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۲ اسفند ۱۳۱۸ ش/۱۹۳۹، دوره دوازدهم قانونگذاری، نشست ۲۳، شماره مسلسل ۹۲۲). کیوان پیوند نزدیک و صمیمی با عارف قزوینی داشته که دست کم این را در شعری از عارف می‌توان دید. وی همچنین روزگاری رئیس اتاق بازرگانی همدان بوده است (فاتح، ۱۳۷۶: ۴۹۰-۴۹۳).

۱۵. چنین می‌نماید که موضوع اقتصاد و عقب ماندگی اقتصادی ایران از دل‌نگرانی‌های روزنامه گلگون بوده، به گون ای که در شماره های پس از آن نیز مقاله‌هایی مشابه با این موضوع و البته

- به قلم کسان دیگری منتشر شده است. برای نمونه مقاله «اقتصادیات» از نویسنده‌ای به نام «حاج محمد جواد مقدس» (گلگون، س ۱، ش ۸: ۲-۳) در این زمینه قابل توجه است.
۱۶. این مقاله در سه شماره چاپ شده است (گلگون، س ۱، ش ۶: ۱-۲؛ گلگون، س ۱، ش ۷: ۲-۳).
۱۷. رحیم نامور زاده تویسرکان و زیسته در شهر همدان (۱۲۸۵ تا ۱۳۶۶ ش/۱۹۰۶ تا ۱۹۸۷) است. وی شاعر، مترجم آثار تاریخی از جمله «اختناق هندوستان» اثر ویل دورانت و «ژولیوس سزار» نوشته شکسپیر بوده است. وی از هواداران «تقی ارانی» و پیرو حزب توده و همچنین سردبیر و مدیر مسئول چندین روزنامه از جمله شهناز، فرمان، پولاد و آهن و ظفر در سال‌های ۱۳۲۲ تا ۱۳۲۶ بوده است (اذکایی، ۱۳۸۰: ۳۹۱-۳۹۲).
۱۸. از ترجمه‌های ایشان کتاب‌های «پرنده آبی» موریس مترلینگ، «آزردگان» فئودور میخائیلوویچ داستایوسکی، «اعترافات» ژان ژاک روسو، «پنج هفته در بالن» ژول ورن و «نبرد من» از آدلف هیتلر شایان ذکر است.
۱۹. روزنامه از نخستین شماره تا شماره ۲۷ آن، تاریخ‌های میلادی را در کنار خورشیدی و قمری ذکر نکرده و از آن پس این کاستی برطرف شده است.
۲۰. البته این رویه از شماره دوم به بعد رعایت شده است و در شماره نخست چنین ویژگی دیده نمی‌شود.
۲۱. این نوشته، در اصل مقاله‌ای انگلیسی از کسی به نام «مستر دیگام» بوده که به قلم آقاخان منصوری به فارسی ترجمه شده است. این مطلب یکی از مقاله‌های مفصل روزنامه گلگون به شمار می‌رود که در شماره‌های ۱۱ تا ۲۷ منتشر شده است.
۲۲. صرفه نظر از اینکه روزنامه گلگون برخی از اعلان‌ها را بر اساس مصلحت و ضرورت روزنامه، به نام خود منتشر ساخته است.
۲۳. پیشینه صنعت کبریت‌سازی در همدان به سال ۱۳۰۴ ش/۱۹۲۵ باز می‌گردد و گویا یکی از اسباب پیشرفت آن وجود مواد اولیه آن در محل بوده است (عربلین، ۱۳۹۵: ۱۲). افزون بر آن روزنامه اطلاعات در سال ۱۳۰۷ ش/۱۹۲۸، گزارشی درباره پیشرفت این صنعت در همدان به اهتمام حاج حسن خرازی به دست می‌دهد (روزنامه اطلاعات، ۳ تیر ۱۳۰۷: ۳).

کتاب‌نامه

- اذکائی، پرویز، ۱۳۷۱، «فریدالدوله گلگون»، آینه، س ۱۸، ش ۶-۱، فروردین و شهریور، ص ۸۱-۷۳.
- اذکائی، پرویز، ۱۳۸۰، همدان‌نامه: بیست گفتار درباره مادستان، همدان: مادستان.

باهنر، ناصر و دیگران، ۱۳۸۸، *گذرگاههای تبلیغات بازرگانی*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات. به خیال، مهدی (کوششگر)، ۱۳۹۳، *روزنامه گلگون*، تهران: ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران) طباطبایی، محیط، ۱۳۷۵، *تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران*، تهران: موسسه انتشارات بعثت. عربلین، خلیل، ۱۳۹۵، *افسانه کبریت های فراموش شده: نگاهی به موزه جهانی کبریت*، مشهد: ترانه. فروتن، مجید، ۱۳۸۴، *راهنما و اسناد مطبوعات استان همدان*، همدان: مدیریت اسناد ملی غرب کشور. فاتح، حسن، ۱۳۷۶، «عارف قزوینی و ملک الشعرا بهار»، *ایران شناسی*، پاییز، ص ۴۸۰-۴۹۳. قاسمی، سید فرید، ۱۳۸۰، *سرگذشت مطبوعات ایران*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. قاسمی، سید فرید، ۱۳۸۹، *مطبوعات ایرانی*، تهران: علم. قاسمی، سید فرید، ۱۳۷۷، «پیشینه و انواع آگهی: سالنمای وقایع آگهی در ایران»، *رساله*، س ۹، ش ۴، ص ۱۰۲-۱۰۷.

کریمیان، علی، ۱۳۷۷، «میرزا صالح شیرازی و کاغذ اخبار»، *گنجینه اسناد*، شماره ۲۹ و ۳۰، ص ۵-۸. مؤمن، ابوالفتح، ۱۳۸۳، «مشروطه کوچک همدان»، *زمانه*، س ۳، ش ۲۳، ص ۴۸-۵۳. میرزایی، محسن، ۱۳۹۲، *۲۳۰ سال تبلیغات بازرگانی در مطبوعات فارسی زبان*، تهران: سیتنه.

روزنامه ها

اتحاد، دوشنبه ربیع الاول ۱۳۳۳ ه.ق، س ۱، ش ۱، ص ۳
اثر انقلاب، جمعه ۱۹ رجب ۱۳۲۷ ه.ق، س ۱، ش ۵، ص ۸
اطلاعات، یکشنبه سوم تیرماه سال ۱۳۰۸، س ۳، ش ۵۲۱، ص ۳
الفت، شنبه ۲۲ صفرالمظفر ۱۳۲۵ ه.ق، س ۱، ش ۱، ص ۴
جمالیه، دوشنبه ۲۱ ربیع الثانی ۱۳۲۸ ه.ق، س ۱، ش ۱، ص ۱
عصر انقلاب، یکشنبه ۱۵ ربیع الاول ۱۳۳۳ ه.ق، س ۱، ش ۱، ص ۴